

Ve bir de şart fikri bir ulak tabiri «locution gérondive» ile de ifade edilebilir (mk. § 1367 ve 1368).

1212. İki cümlelin fiil siygaları sureti «le mode», mütekellim kelâma objektif veya sübjektif bir çalım vermek istediğine göre değişir (ki Fransızcada da böyledir). Bunun neticesi olarak bu, iki hale ayrılır.

Birinci hal (gerçek şart).

1213. Mütekellim olan zat, kendisince yapılabılır veya yapılamaz görünen, farz ve tahmine dayanan, şüpheli ve olması istenilen veya istenilmeyen bir şey olduğunu bildirmeksizin sadece, objektif bir şart koşar. Bir *A* (başlam) hadisesi husule gelirse, *B* (sonlam) hadisesinin de olacağını bildirmekle iklifa eder. (Bu hal, sonlamın fiili şarttan başka bir siyga suretini alan Fransızca'daki hale muadildir.)

Başlamın fiili farz ve tahmin «suppositif» denilen mürekkep siygayı veya şartın hal siygasını alır (Fransızca'da *si* ve ihbariye «indicatif» siygasını alır).

Sonlamın fiili, cümle müstakil olduğu zaman ne siyga alacaksa onu alır.

Farz ve tahmin siygası (temesi) mânaya göre değişir.

MI : *آی کوردکسه بایرام ایست* *ay gör-dü-ñ-(i)se bayram et* «si tu as vu la [nouvelle] lune, commence la fête» (yani başkalarına kulak asma veya resmî saate bakma) [1].

1214. Bu neviden bir cümle başlamını Fransızca'dan Türkçe'ye çevirmek için, Fransızca'nın fiiline muadil Türkçe basit siyga hangisi olduğunu bilmek ve aynı temenin farz ve tahmin siygası yerine onu getirmek lâzımdır.

MI.: «Si Mehmet Efendi est sorti, vous donnerez cette lettre au domestique.»

Fransızca'nın (est sorti) suretindeki belirsiz mazi siygasına (Türkçenin) *çık-dı* veya *çık-muş* suretinde belirli (şuhudi) veya (belirsiz) nakli temesinin basit siygası muadildir.

Ondan sonra şart ye siygası getirilerek şöyle yazılır:

[1] Burada Ramazan ayı hilâlinde bahsediliyor ki, taşrada hilâlin görüldüğü (iki şahitle ispat edildikten sonra A.U.E) çekilen telgraf üzerine İstanbulda ramazanın ilk günü tâyin edilmiş olurdu, J. D.

Mehmet Efendi محمد افندی چیتدی (ویا چیتدی) ایسه بو مکتوبی خدمتچییه وره چکسکر
çık-di (veya: çık-mış) ise, bu mektub-u hizmetci-ye ver-ecek-siniz.

mevcut kânun موجود قانون اقلیتک حقوقی محافظه ایتمورسه یکی بر قانون تکلیف ایتلی
eğalliyet-iñ hukûk-un-u muhâfaza et-me-yor-sa yeni bir kânun teklif
et-meli «si la loi existante ne garantit pas les droits de la minorité,
 il faut proposer une nouvelle loi»;

بر قادینک معرفتلی یالکز توبه-نک ذوق و خوشنودیسق تزییدم -تصحر قله جق ایسه ، ینه «قادین» دیک
bir kadın-ın ma'rifet-leri yalnız kocâ-sın-ın zevk ve hoş-
nüdi-sin-i tezyid-e munhasır kal-acak ise, yine kadın demek eşyâ-yi beytîge-den bir-i
de-mek değil-mi? (MURAD BEY) «si tout le savoir d'une femme doit rester limité à
 l'accroissement de la satisfaction de l'homme le mot «femme» ne signifie-t-il pas «un
 objet d'usage domestique?» [1].

1215. Ancak şuna da kaydetmeli ki, hal ve istikbalde muzari teme-
 sinin şartıyesi tercihan kullanılır. Kelâm belirli, sarih bir zaman kavramını
 vermediği zaman da böyle olur.

Ml. : *vur-ur-sa-ñ acı-t, ye-dir-ir-se-ñ doy-*
ur (Atasözü) «si tu bats, bats fort; si tu donnes à manger,
 rassassie»;

zengin-lik-den züğürt-lük
eyi-dir de-r-ler-se inan-ma (Atasözü) «si l'on te dit que pauv-
 reté passe richesse, n'[en] crois [rien];

kedi et-e yet-iş eme z
i-se «bugün oruç!» de-r-miş (Atasözü) «si le chat ne peut at-
 tendre la viande, il dit (à ce qu'on prétend): «aujourd'hui
 [c'est jour de] jeûne».

Cevher «substantif» fiili ile misaller:

var-dığ-ın yer karañ-lık i-se sen-de
g'öz-ün-ü kapa (Atasözü) «si l'endroit ou tu vas est obscur, toi aussi
 ferme tes yeux»;

iş-in yok i-se şahid para-ñ
çok i-se kefil ol (Atasözü) «si tu n'as rien à faire, sois témoin; si tu
 as beaucoup d'argent (mot à mot: si ton argent est beaucoup) porte
 toi caution».

[1] Müellif burada zeyil kısmına muracaat ediniz demek olan (*) işaretini veriyor
 ise de, zeyil kısmında buna dair bir şey kaydetmiyor. A.U.E

İHTAR. — *i-se* kelimesinin bulunuşu, o yerde her zaman bir şart cümlesi olduğuna delâlet etmez. Çoğu zaman bu kelime hakikî bir edat gibi kullanılır (Mk. § 118, İhtar ve aşâğısı).

1216. Muzariin farz ve tahmin siygası yerine çoğu zaman halin şart siygası kullanılır.

MI. : *کیزی کیفه بر افسهل (یا داوولجی به یا) زورتاجی به واریر kız-ı keyf-in-e bırak-sa-lar (ya davul-cu-ya ya A.U.E) zurna-cı-ya var-ır* (Atasözü) «si on laisse la jeune fille agir à sa guise, elle s'en va épouser (ou un joueur de grande-caisse ou) un joueur de flûte».

MI. : *شاهین ایچون طوزاق قورسه م بخته قوزغون دوشر şahin için tuzak kur-sa-m bahıt-ım-a kuzgun düş-er* (Atasözü) «si je dresse un piège pour (prendre) un faucon, (s'est) un corbeau (qui y) tombe pour ma chance»;

آیانه طاش طوفونسه بندن بیایر ayag-ın-a taş dokun-sa ben-den bil-ir (söylence) «si une pierre touche son pied, il s'en prend à moi».

1217. **İHTAR.** — Başlamda (*y)ecek olmak* lı mürekkep «complexe» fiillerin muzari farz ve tahmin siygası sık sık kullanılır. (Mk. § 310 ve aşâğısı ve § 1222). Bu suretle faraziyein ihtimalli «éventuel» mahiyeti daha ziyade barizleştirilmiş olur.

MI. : *بیز شمدی طاورانه جق اولورسه قی ایشیمز یوله کیرر biz şimdi davran-acak ol-ur-sa-k iş-imiz yol-a gir-er* «si nous prenons nos mesures dès à présent, notre affaire ira toute seule».

Eski Osmanlıca'da aynı kavramda olmak üzere *-(y)esi ol-mak* şekli kullanılırdı (§ 791.3°).

MI. : *اگر مسلمان اولورسه eğer müslüman ol-usı ol-ur-sa-ñ* (A.U.E) «si tu deviens musulman» (1426 yılı yazmaları, yap. 256).

İkinci hal (gerek olmayan şart).

1218. Mütেকellim olan zat bir şart koştuğu anda, kendi fikrinde bu şartın yerine getirilmesi ihtimal dahilinde, kararlaşmamış, şüpheli veya temenni halinde olduğunu bildirmek isterse, hususi bir siygayı şart «conditionnel» tarzını «mode» kullanır.

O zaman şu örnekte bir kelâm elde edilmiş olur :

A. Hadisesi *olursa* (veya oldıysa, olmuşsa) B. hadisesi *olur* (veya

olacak), ve bu sebeptendir ki ortada mütakellim olan zatça husule gelmesi imkânsız olduğu veya hakikatte hiç husule gelmemiş bulunduğu bilinen bir şart varsa yine iş aynı olur.

Örneğini şimdi söylediğimiz (gerçek olmıyan) şartlı kelâm zihnen şöyle bir kelâm ile tamamlanmış olur. «Fakat madamki A hadisesi olamaz “olamıyacak,” (veya olmamıştır), B hadisesi de daha hiç olamaz “olamıyacak,”».

Bu hal Fransızca'da *sonlam*'ın fiili şart olan kelâma muadil olur.

1° Başlamın fiili fark gözetilmeden halin şartı, halin şart hikâyesi veya iltizaminin hikâyesi siygalarından biri olabilir;

2° Sonlamın fiili fark gözetmeksizin muzariin hikâyesi veya niyetli «intentionnel» istikbal siygalarından biri (yani Fransızca tabirle imparfait veyâ imparfait de l'intentionnel) olabilir.

Ml. [1]: (<i>eyer</i>) <i>hāric-de bir nokta-ʿi istinad</i>	$\left\{ \begin{array}{l} bu\text{-}sa\text{-}m \\ bu\text{-}sa\text{-}y(i)dı\text{-}m \\ bu\text{-}a\text{-}y(i)dı\text{-}m \end{array} \right. \quad +$
zemīn-i yer-in den	$\left\{ \begin{array}{l} oyna\text{-}d\text{-}ır\text{-}dım \\ oyna\text{-}d\text{-}aca\text{-}k\text{-}dı\text{-}m \quad [2] \end{array} \right.$

«Si je trouvais un point d'appui à l'extérieur, je déplacerais la terre» (Archimède).

İHTAR. — Eski Osmanlıca'da ve bazan da şimdiki Türkçe'de sonlamda iltizaminin hikâyesi «imparfait de l'optatif» başlam siygasının aynı olarak *oyna-d-a-y(i)di-m* surelinde tekrarlanması.

1219. Bu yapılama Türkçede (Fransızcada da olduğu gibi) fiillerin tam ve muayyen bir zaman kavramını bildirmez; bu sebeple sonlam fiilinin (şayet yapıldı ise) *mazide* yapıldığı bildirilmek istenildiği zaman, belirli (şuhudi) veya belirsiz (nakli) temelerden (*حکایه hikāye*) dediğimiz mürekkep mazi siygaları yani (Fransızca'nın «conditionnel passé» sine muadil) muayyen veya muhtelif neviden bir takım *fazlasıyla tam mazi* «plus que parfait» ler kullanılır. Böylece sonlama daha tekidli, daha kuvvetli bir eda verilmiş olur.

[1] Melinde arap harfleriyle de gösteriliyor:

(اگر) تارجدہ بر نقطہ استناد (بولسہم) بولسہ ایدم، بولسہ ایدم (+ زمینی یرئدن (اوینادیردم) اوینادہ جقدم) A.U.E

[2] Müellif: (*eğer*) *hāric-de bir nokta-ʿi istinad (buluş idim) zemini yerinden (oyna-daydım)* suretinde olarak başlam ve sonlam kısımlarında aynı iltizami hikâye siygası tekrarlanır diyor. Ancak bilhassa şimdiki Türkçemizle böyle bir kullanım yoktur. A.U.E

MI. : (اگر) بر نقطه استناد بولسم (بولسه ایدم ، بوله ایدم) زمینی یرندن اوینآدی ایدم ،
 اوینآدم ایدی (ویا اوینآمش ایدم) [1] *(eğer) bir nokta-i istinad bu[-*
sa-m (bu[-sa-y(i)di-m, bu[-a-y(i)di-m) zemîn-i yer-in-den oynat
t di i-di-m (oyna t-di-m i-di) (veya oynatmış-i-dim) «si j'avais
trouvé un point d'appui extérieur, j'aurais déplacé la terre».

LİHTAR. — Şimdiki dilde bu kavram için başlarda şartın muzarî «conditionnel présent» eski Osmanlıca (beshelli *di* yardımcı fiilinin -se li siyğaya da şamil olduğunu düşünerek, Mk. § 587) bu farkı gözletmezdi.

MI. : اگر وارد دیناين قوتسه اوزرینه یورو-ه تجوری همان المادی *eger var-dug-un-layuu ko-n-ma-*
sa görü-se Timur-u heman al-mış-di (A.U.E) «si aussitôt après s'être mis en
marche, il n'avait campé à nouveau et s'il avait marché contre Timour, il
l'aurait pris» (Rouen, No. 1493 yazmaları, yap. 27).

1220. (Gerçek olmayan) şart siyğasına başka misaller :

Istanbul-un yangın-ı ol-ma-sa ev-ler-in
eşiğ-i ol-tu-duk ol-ur du (söylence) «si c'étaient les incendies de Constantinople, le
seuil des maisons y serait en or»;

eski-ye itibar ol-a-y(i)di bit pazar-m-a nur
yağor di (Atasözü) «si [tout ce qui est] vieux avait de la valeur, il pleuvrait de la
lumière [céleste] sur le marché aux puces» [2].

[1] *git-mek* mastarından *git-di* ve *git-miş* suretindeki şahudî ve naklî siyğalarının sadece müfret gaip şahısları, yardımcı fiil rolünü alarak birincisi yalnız başka mastardan şahudî, ikincisi yalnız başka mastardan naklî siyğasının her şahsından sonra getirilip mürekkep fiiller yapmağa yarar. Bunlardaki bu iki gaip şahıslı siyğa, fiil rolünden çıkarak kendilerinden evvel gelen fiilin mânasını tadil eden birer zarf rolünde bulunurlar.

1. *gitti* siyğası (muhakkak) mânasında bir zarf rolünde olarak mazi şekline rağmen (*istikbal*) zamanı bildirir.

a. (Müstakil cümlede) : Benim kumaşımı verdiğim terzi pek ustadır; siz de ona verin -- öyle ise *verdim gitti* (= muhakkak vereceğim).

b. (Bağlı cümlede) : Eğer bir noktâi istinat bulsaydım zemini yerinden oynattım gitti idi (= muhakkak oynatıyordum, oynatırdım).

2. *Gitmiş* siyğası ise :

a (Müstakil cümlede) (hemen) mânasında bir zarf rolünde olarak yine kendi mazi zamanı bildirir :

Unutmuş gitmişim (hemen unutmuşum); çocuk uyumuş gitmiş (hemen uyumuş);

b. (Mürekkep cümlede) (muhakkak) mânasında bir zarf rolünde olarak *istikbal* zamanı bildirir :

Top kaleye girmiş gitmiş idi (= muhakkak girecekti), fakat ne yazık ki bu defada ağım direğine çarptı kör olası. A.U.E

[2] Müellif belki *bit pazarı* terkiibindeki *bit* kelimesine bakarak bunu pire «puce» ile Fransızca'ya tercüme ediyor. Halbuki bunun aslı *bayat pazarı* «marché aux vieilles», olup *bit*, eski mânasında olan *bayat*'dan bozma olacak; nitekim daha evvelce *bayat* dan bozma *bat pazarı* da denilirdi. A.U.E

-di, -idi li mazi hikâyesi «imparfait» veya aşırı mazi hikâyesi «plus-que-parfait» siygaları yerine bazan bunların -miş, -imış li muadil siygaları olan rivayet «dubitatif» siygalarının kullanıldığı görülür. Bu çeşit, başkalarına atfedilen veya hakkiyle emin olunamıyan şüpheli şeyleri ifade etmekte kullanılır.

Ml. : طوٹامش اولمیش بیک پارچہ اولہجق ایش اگر بری . . . eğer bir-i.. tut-ma-mış ol-ay(i) miş bîñ parça ol-acağ i-miş (Gulliver tercümesi, s. 51) «si quelqu' un ne l'avait pas retenu, il se serait cassé en mille morceaux.»

1221. Şimdiki Türkçemizde başlamda -miş olmak ve -y)ecek olmak karmaşık fiilleri sık sık kullanılır (mk. § 850 ve aşağısı) ki, şu aşağıdaki siygaların pek yaygın olan kullanışları bundan ileri geliyor.

اولسم	} (سومش) sev-miş (sev-ecek)	} ol-sa-m	
اولسیدم			ol-sa-y(i)di-m
اولیدم			ol-a-y(i)di-m.

-miş ol-mak lı fiillerin kullanılması, mânaya hemen de hiçbir şey ilâve etmez. Sadece mütcellim olan zâlin bir faraziyeyi artık husule gelmiş gibi göstererek onu daha barizleştirmek arzusunda olduğunu anlatır.

Ml. : هم شمدی کیتش اولسم کندسی بتون بتون شپارتمش اولمجم hem şimdi git-miş ol-sa-m kendi-si-ni bütün bütün şumar-t-mış ol-acağ-ım (HUSSEİN RAHMI) «de plus, si j'allais (le voir) maintenant, j'aurais trop l'air de me plier à ses fantaisies» (mot à mot : «je le gâterais trop»).

İNTAR. — Bununla beraber bu ifade tarzıyla bazan herhangi bir faraziyeyi gerçekten maziye irca etmek maksadı güdülür. Bu sebepledir ki Türkçe'nin -miş ol-sa (ol-a)-y(i) di m lı siygaları Fransızca'ya çoğu zaman aşırı mazi hikâyesi demek olan «plus-que-parfait» ile tercüme edilir.

Ml. : بر وقایع بر بر ضبط و تحریر ایداش اولسه ایدی حقیقه شایان دنت بر مجموعه و نائق وجوده bu vakâyi bir-er bir-er zabt-ü tahrir ed-il-miş ol-sa-y(i)di hakikaten şâyân-ı diğkat bir mecmu'a-i vesâyik vücūd-e gel-miş ol-ur-du «si ces événements avaient été, au fur et à mesure, consignés par écrit, on aurait constitué un recueil de documents vraiment intéressants».

1222. y)ecek ol-mak lı karmaşık «complexe» fiillerin kullanılması, faraziyenin ihtimali «éventuel» mahiyetini daha çok barizleştirmeye yarar (mk. § 1217).

Ml. : اولهچك اولسم بيله غم يم ol-ecek ol-sa-m bile gam ye-me-m (MURAD BEY) «dussé - je en mourir, que je ne m'en soucierais guère».

1223. Gerçekleşmiyen (oluş haline gelmiyen) şart siygasının -misse li bir hususi şekli.

Eski Osmanlıca'da i- suretindeki nakıs (güdük «défectif») cevher fiilinin bir siygası vardır ki, bunu 554 - 557 bendlerde kaydedilenler arasına ilâve etmek yerinde olur;

bu siyga, rivayet rolünde olan *-miş* ile farz ve tahmin rolünde olan *-se* suretindeki iki temenin birleşmesinden doğmuştur.

Bazan bu iki unsur, yazıda *ميشه* *-miş-se* suretinde ayrı bulunurdu (bk. § 949 da *اكر حق* kelimeleriyle başlayan misale); fakat bu lâhikalar *ss > ss* benzeşimi dolayısıyla çoğu zaman söyleniş ve yazılıştta *ميشه* *misse* veya *ميسه* *missä* suretlerinde bir idgam «crase» vücade getiriyordu [1].

-misse- lâhikası, doğurduğu siygaların *her zaman bir gerçekleşmiyen şart* mahiyetinde olmalarıyla *se* lâhikasından farklı bulunur. Bu siygalar şöylelerinden ibarettir:

1° Basit siyga: (Kök olan *i* nin her zaman atılabilir olmasıyla):

$$(i) - misse - \begin{cases} m, (k, \\ \bar{n}, (\bar{n}iz, \\ ,, (ler \end{cases}$$

suretindedir ki bu, teşkil bakımından *i-se-m* (§ 554) e muvazi ise de, mânâ bakımından *i-se-y(i)di-m* (§ 557) veya *ol-sa-y(i)di-m* (aynı yer, lhtar) ile birdir.

MI. : *اگر وارمشه ... ظاهر اولوردی* *eger var i-misse* [2] *zâhir ol-ur-du* (A.U.E) «si cela existait (*var i-misse*), cela se verrait...» (Hulv. Şâhi, yap. 20);

اگر پیغامبرمسه حال بویلمی (بویلمی ا بوند) *eger peygamber i-misse* [3] *hal böyle-mi ol-a-y(i)di* (A.U.E) «si c'était (*-misse*) un prophète, les choses se passeraient -elle ainsi?» (1426 yılı yazmaları, yap. 166 V°);

اگر کفر دکسا دایدیکه ... *eger küfür degül i-misse* [4] *dî-yâ-y(i)di ki...* (A.U.E) «si cela n'était pas de l'impîété, il aurait dit que...» (Aynı eser, yap. 82).

2° Mürekkep mazi (hikâye) siygası:

$$(i) - misse - idi \begin{cases} m, (k, \\ \bar{n}, (\bar{n}iz, \\ i, (ler \end{cases}$$

ki, evvelkisiyle aynı mânâda olup teşekkül bakımından *i-se-y(i)di-m* (§ 557) e muvazi ve manaca onunla birdir.

MI. : *اگر رافضی مسیدی علی سومیدی واگر خارچی مسیدی ابوبکرى سويدی* *eger râfızî misse-y(i)di 'Ali(-yî) sev-e-y(i)di ve eger hâricî misse-y(i)di Ebû Bekr-i sev-e-y(i)di* (A.U.E) «s'il était (*misse-yîdi*) de la secte des Rafidhites, il vénérerait (le khalife) 'Ali et s'il était de la secte des Kharidjites il serait partisan d'Abou-Bekr» (Kırk Vezir, s. 177).

Aynı siyga terzeci ve temenni «optatif» (= iltizami) siygası rolüyle kullanılabilir (nâsıl ki umumiyetle şart siygası olarak da, mak. § 654 ve § 678 ve 683).

[1] Eski Osmanlıca'da *ş* ile sonlanan fiillerin basit şart siygasında bu benzeşim misalleri bulunmaktadır. *دوشه* *düşse* «s'il tombe» (Hulv. Şâhi, yap. 8 ve müteaddit yerler); *یتشسه* *yetişse?* «s'il arrive?» (aynı yer, yap. V° 69) J. D.

Bu arap harfli yazılardaki *-lerin üstünde* hep bir (°) şedde işareti var. Arap harfli *var imisse, peygamber imisse, böyle mi* kelimeleri harekelidir. A.U.E

[2, 3] Buradaki arap harfli yazıda *-* harfi yine (°) teşdit işaretlidir. Aynı zamanda buhar harekelidir. A.U.E

[4] Arap harfli *küfür degül imisse* kelimeleri metinde harekelidir. A.U.E

MI. : ناکا، بری خیال ایدوب ایتدی اشبو اقان ایرماق یاغ مسیدی بری دخی ایتدی بو طماغ پر نج مسیدی
*nāg'ah bir-i hayāl'id-üb ey-(i)t-di iş(ış)bu aq-an ırmaq yağ misse-y(i)di bir-i
 daği ey-(i)t-di bu dag pırinc misse-y(i)di* (A.U.E) «tout à coup l'un d'eux
 s'abandonnant à son imagination, dit (*ayt-di*): «Ah! si ce fleuve qui coule
 pouvait être du beurre». L'autre dit: «Ah! si cette montagne pouvait être
 du riz» (*Aynı yer, s. 160*).

(Yukarıda gösterilen) bu (i)misse-m ve (i)misse-y(i)di-m şekilleri muzari ve şuhūdi māzi temelerine katılarak bir (gerçekleşmeyen) mürekkep şart siygası vücuda getirilir ki, bunu 656 ve aşağısı bendlerde mütala edilenlere (hikāye, rivāyet, şart siygalarına) ilāve etmek yerinde olur:

Muzari temellilere misal:

بری دخی ایتدی بو ایکیمی پدشش دور مسیدی *bir-i daği eyt-di bu iki-si piş-miş dur-ur
 missç-y(i)-di* (A.U.E) (evvelki misalin alt tarafı) «un autre enfin dit: «Ah! si les deux
 (l'un de l'autre) pouvaient être tout cuits (*piş-miş dur-ur-misse-yidi*, montarı: *piş-miş
 dur-mak*);

آزاجق ذهل نماز فاسد ایتومش ادرمه پیغامبر علیه السلام اول نمازی اولدن کبرو قلوردی
az-a-cık fi'il namaz-ı fāsıd et-me-z-miş ed-er-misse[1] *Peygamber ('aley-h-is-selām) ol, namaz-ı evvel-
 den girü kı-ur-di*[2] (A.U.E) «une action minime ne corrompt pas la prière; si elle la cor-
 rompait (*fāsıd... ed-er-misse*) le prophète, que sur lui soit le salut, aurait recommencé
 celle (dont il s'agit)» (*Hulv. Şāhī, yap. 70 V°*);

اگر سن کرجک انی سوومساک *eger sen girçek* [3] (gerçek yerine) *an-ı sev-er-misse-ñ* [4]
 (A.U.E) «si tu l'aimes (*sev-er-misse-ñ*) vraiment...» (1426 yılı yazmaları).

Şuhūdi māzi temellilere misal:

الله مطيعك طاعتن دلتدر دپامش ایسمه مؤمن ومطيع اولمازدی
Allah muti'-ler-ün[5] *tā'at-in*[6] *dile-miş-dür dile-me-miş*[7] *imisse*[8] *mü'min ve muti' ol-ma-z-dı* (A.U.E) «Allah a voulu
 la soumission des croyants, s'il ne l'avait pas voulu (*dile-me-miş imisse*), il n'y aurait
 eu ni croyants ni fidèles ici-bas» (*Ris. B., 6 Allahın takdiri öğretisi*).

İHRAR. — (Endelüs'lü) Ebū Hayyan (*Kitāb-ül-idrāk, li-l-lisān-ül-etrāk* adlı kitabın-
 da A.U.E) (s. 144; 209 ve 211) aynı *missa* [9] şeklini veriyor. Onun verdiği misaller,
 yukarıda sayılan muhtelif kullanışlara dahildir. 166 ve 167 inci sahifelerde bunu *مسی*
missi [10] suretlerinde yazmış bulunuyor ki, bu şekil (*J. as., 1892, cild XX, s. 326 dan
 335 de*) M. Clément Huart'ın dikkatini celbetmişti. Mk. L. BOUVAT *Une gramm. tarque..*
 1906 hususî basımın 25 inci sahifesinde.

1224. Eski Osmanlıca'da ve lehçelerde şart siygası bazan hususî kavramını kay-
 beder ve hemen de bir ihbariye «indicatif» mahiyetini alır.

[1, 2] Metin de bunların arap harfli karşılıkları harekelidir, *ed-er-mis-se* deki - ay-
 nı zamanda şedde işaretlidir. A.U.E

[3, 4] Bunların arap harfli karşılıkları harekelidir. *sev-er-i-mis-se-ñ* deki son - teş-
 ditlidir de. A.U.E

[5,6,7,8] Metinde bu kelimelerin karşılıkları olan arap harfli kelimeler harekelidir.
 A.U.E

[9] Metinde arap harfleri harekeli ve - si şeddelidir. A.U.E

[10] Metinde bunların arap harfli karşılıklarındaki - lei şeddelidir. A.U.E

Mi.: . . . كورسه ك . . . كورسم ك *gör-se-m-ki... , gör-se-ki...* (A.U.E) alors je vis que... , alors il vit que... (Cezâyir, n° 1719 yazmaları, yap. 44 V°, 49 ve müteaddit yerler):

Gid-er-ken bir ova-nın yüz-ün-de bağ-sa-ki deve kısırak çoban-nar [1] (çoban-lar yerine) güd-er «en route il vit que des bergers faisaient paître des chameaux et des juments» (Giese, Mat. Ana. Türk., s. 19 — 20).

Bu kullanım yalnız Osmanlıca'ya mahsus değildir.

Mi.: اول زماندا کورسالار شیخ ساعت خواجه ایتا کیتدا نارسا بار *o[zaman-da kör-sā-lār Şeyh Sa'at hoca itäg-in-dā nārsā bar (Hakim Ata) A.U.E «ils virent alors qu'il y'avait quelque chose dans les pans (relevés) de la robe de Saat Khodja».*

Mk. Başkırea قاراسه *qara-sa* (BEREZINE, *Chrest*, III, s. 9, l. 1) tarançı *qalı-sa: qala* veya *-karla* dan (RADLOFF, *Prob.* VI, s. 91, l. 6 aşağıdan); *kör-sö* (s. 92, l. 2).

Bu tekfimiyle vasıta olan merhale, meselâ Çağalayca'nın bir şart sıygasını havi cümleleriyle bazan (şart yerine) ifade edilen *zaman* durum «circonstance» kavramınıdan teşkil edilmiş görünüyor.

Mi.: قالقايقه نان توغراب ايشكا يېردى ايرسا هلاك بولدى *ka[-kan [2]-ı-ga nan togra-b it-kā bir-di ir-sā helāk bol-dı* (kalamına ekmek doğrayıb ite «köpeğe» verdi (k-de) öldü — A.U.E) (NEVAİ, *Tar. Mül. Acem*, s. 73) «lorsqu 'ayant trempé du pain dans ce qui restait, il le donna à un chien, celui-ci en creva» [3].

[1] Sükûnlu *n* den sonra gelen *l* lerin *n* ye çevrilişinden ibaret olan bu fonetik hadise hâlen İstanbul ağzında da aynıyle yaşamaktadır: *an-na(n şeker = anla(n şeker; ben-ne(n gel = ben- le(n gel; annadım = anladım; yanniş = yanış (= yāniş) vs. A.U.E*

[2] *gan* yerine *kan*:

بیر گۈن کوردان وزیر چیتوب ناماز قیلقان *bir gün Kerdan vezir çık-ub namaz kı[-kan* (*Bahtiyar - Nāmeḥ*: beşinci gün-ninğ hikâyesinden - Arthur Lumley Davids; *Grammaire türke* s. 178). A.U.E

[3] Başka misaller:

من سنی بوگون اولدورمن دیدی اوسه بختیار ایتدی *men sen-i bu kün öl-dür-ür-men di-di ir-se* *Bahtiyar ayt-dı* «Quand il a dit: «aujourd'hui je te serai mourir», Bahtiyar répondit.» (*Aynı eser* s. 178);

کۈندۈز موندە تنکری تعالی غه قولوق قیلقل دخی کیچه اوسه منکا خدمت قیلقل دیدی *kündüz munda Tengri ta'ālā-ga kul-luk kı[-gıl dahi kice ir-se (= gece olduğu zaman) man-ğa hizmet kı[-gıl di-di* «(Chaque) jour fais tes prières ici au grand Dieu, et quand il est nuit sois dans mon service, dit-il» (*Aynı eser* s. 178).

چان کم مالک ایشی بیتوب زلکشدین بیتوب کلدی اوسه *kaçan kim melik iş-ni bit-üb zengiş-* (bk. Burh. Kāt, s. 387: *zengi = sazi* sözlü içki eğlentisi, A.U.E) *din bin-üb kel-di ir-se* (geldiği zaman) «lorsque son affaire fini, le roi au retour des hacchanale? monta sou cheval, et arriva...» (*Aynı eser* s. 178);

منکا رحم قیلقل کیم من هلاک بولاق من دیوب اوسه *man-ğa rahm kı[-gıl, kim men helāk bol-aqay men di-güp ir-se...* (dediği zaman) «Quand il a dit «aie pitié de moi, si non je serais mort»...» (*Aynı eser* s. 178);

من باروب تنکادم اوسه *men bar-ub tinğle-di-m ir-se...* (dinlediğim zaman) «quand je suis allé pour l'entendre...» (*Aynı eser* s. 178);

II. HUSİSİ HALLER.

A. SORGULU BİR BAŞLAMI OLAN BAĞLAŞIK ŞART CÜMLELERİ.

1225. Başlam kısmında bir istifham zamiri [1] veyâ zârfı bulunduğu zaman o başlam, bahsedilen faraziyenin akla gelebilen bütün ferdler ve bütün durumlar için muteber olduğunu gösterir.

(Fransızca'nın bu gibi haller için kullandığı «qui que ce soit = kim olursa olsun» ve «quel que soit = ne olursa olsun» vs. gibi tabirleri vardır).

İstifhamlı [2] ton, kelâmın umumî mânası ilk hatıra gelen şeylerden her türlüşünü karşılamaya onlara *cevap vermeği* bildirmeğe tahsis edilmiştir.

[1,2] Müellifin istifham zamiri dediği toptan bir tâbirdir. Aslı müphem zamirdir ki, bunların bir takımı üç durumda olur: 1. Asıl ipham (müphemlik): *bu iş onun nesine lâzım*. 2. İstifham (soruluk): *ne oldu o iş*; 3. Şümül ve istiğrak (kaplam): *ne olursa olsun*, misallerinde olduğu gibi. A.U.E

... دخی اولدركلى قومغن نجى بارچه سن طوطوب كلتوردیل اوسه . . . *dahi öl-dür-geli ko-mag-ın Necib-i, barça-sın tut-nb gel-tür-di-ler irse...* (getirdikleri zaman) «et quand ils saisirent et amenèrent tous sans leur laisser faire mourir (le fidèle) Necib»... (Aynı eser s. 180);

... هیچ کى مندىن قالمسون ديب بارىب غورنى الدى اوسه يل كلوب ياز بولدى *men-din (geri A.U.E) kaç-ma-san di-b (deyib) bar-ib Gaur-nı al-di irse (aldığı zaman) yıl (mevsim) gel-üb yaz bol-di* «Quand il a dit: «que personne n'attarde (derrière) moi» et qu'en marchant il a pris (le pays de) Gaour, la saison était venu et ce fût l'été» (Eba-l-Gâzi, Kitâb-i Şecere-i türki - Aynı eser, s. 196);

... خان الاربونك احوالين سوردى ايرسه . . . *Han a-lar-nıñ ahoâl-in sor-du ir-se...* (sorduğu zaman) «Quand le han voulut s'informer de ses nouvelles...» (Aynı eser, s. 196);

... بیر گون آلتین خان کیزین کورور کا کادیسه . . . *bir gün Altın han kız-ın gör-ür-gü (görmeğe) get-di i-se?... (ir-se değil)* «Quand un jour Altoun Khan vint visiter sa fille... İbrâhim halîfi, Ahoâl-i Cengiz han ve Aksak Temür — Aynı eser, s. 198);

... نوزلكى انداغ ايردىكم خورو آناچقه كوله بهراق و تاتر يركا باقه اولان بتار ايردى ماچن تاراسا نجو *küzel-lig-i an-dag ir-di-kim kuru ağaç-ka külse (güldüğü zaman veya gülerse) yaprak ve taçır yer-gü bak-sa (bağıttı zaman veya bakarsa) ülen (çimen) bit-är ir-di saç-ın tara-sa (taradığı zaman veya tararsa) gincü tök-ül-üb ve tükür-se (tükürdüğü zaman veya tükürürse) aştun gümüş usar-di (peyda olurdu) «sa beauté était telle que quand (si...) elle souriait à du bois sec, il y poussait des feuilles, et quand elle regardait sur un terrain aride il y croissait de l'herbe, et quand elle se peignait les cheveux il en plenvait des perles, et enfin quand elle crachait y surgissait de l'or et de l'argent» (Aynı eser s. 198).*

Görülüyor ki zaman bildiren *ir-se* kelimesi yalnız fiil siygalarından değil, isim siygalarından sonra da gelebiliyor. Son misalde olduğu gibi bazan ya zaman veya şart mânasını da verebiliyor ki bu, müellifin zaman mânasının gelişimi hakkındaki görüşünü kuvvetlendirir. A.U.E

1226. Bu cümlelerin hususi mânasını kuvvetlendirmek için istifham kelimesinden evvel هر ^{her} «chaque» sıfatı getirilir.

Ml.: هر کیم ایترسه آکسون (her) kim ister-se a[-sin] «quiconque (le) veut, (le) prenne», «le prenne qui voudra»;

گوزل او در کوزل کیمی سورسه گوزل او در g'önül kim-i sev-er-se güzel o-dur «c'est celui (celle) que le cœur aime, qui est joli (e)» (keli. keli: «si le cœur aime qui, celui - là est joli»);

نره یه وارسه ک اوته درت یوز درهدر nere-ye var-sa-ñ oğka dört yüz dirhem-dir (Atasözü) «où que tu ailles, l'oque (mesure de poids) est de 400 dirhems»;

بوراده هر هانکی سوقاغه کیدیا برسه برقاچ میخانه یه تصادف اولنور bur(a)da her-hangi soğaq-a gid-il-ir-se bir kaç meyhane-ye tesādūf ol-un-ur «ici, dans quelque rue qu'on aille, on trouve plusieurs débits»;

تایفه نه قدر چوق اولسه ایش کینک فایودانددر tayfa ne kadar çok ol-sa iş gemi-nin kaptan-ında-dir «peu importe le nombre de marins, le tout est d'avoir un bon capitaine» (mot à mot: «l'affaire est dans le capitaine») [1].

İHTAR. — Böyle kullanılan هر نه قدر (her) ne kadar «quoique, bien que...» (ve eski Fransızca'da mk. combien que...) tabiri çoğu zaman bir bağlaç rolünü görür. Mk. § 1900.

1227. Bir takım tabirler de vardır ki, şu ifadelere göre yapılmış bulunuyor:

نه ایسه ne i-se «quoi qu' il en soit, tant pis!»;

کیم اولسه kim ol-sa «n'importe qui, tout le monde»;

هر نه دسه her ne-den(i)se «pour une raison ou pour une autre»;

هر نامله her nasıl-sa «d'une manière ou d'une autre»;

نه وقت اولسه ne vaqit ol-sa «n'importe quand, toujours».

Ml.: نه ایسه اولان اولاش ne ise (veya: ne-y(i)se) ol-an ol-muş «tant pis! ce qui arrive est arrivé» (tevekkül);

کومشو قومشویه نه وقت اولسه لازم komşu komşu-ya ne vaqit ol-sa lāzım «le voisin a toujours besoin du voisin»;

اچا قیق اشک کیم اولسه بیتر a[ç]a-çıq e[ş]eğ-e kim al-sa bin-er (Atasözü) «sur un âne de petite taille, le premier venu monte».

[1] Daha bir misal (Söylöyenciler ne kadar çok ve ne kadar önemli dahi olsa o yoldan, fikrinden dönmez, manasında Atasözü):

عَامِي نِه قَدَر بُوْرُوْکْ اَوْلَسِه اِمَام بِيْلْدِيْکِي اَوْقُوْر cāmi ne kadar büyük ol-sa imam bil-diğ-in-i okur «imam ne récite qu' autant qu' il sait, sût-ce la mosquée très grande» A.U.E

İHTAR. 1 — *nere-de* (*kan-da*) *ise* tabiri için bk. § 388.

İHTAR. 2 — *کیمسه* *kimse* kelimesi (alem ve zamir olarak [§ 319] şahıs «personne» mânasında olup, *kim + ise* suretinde bir teşekküldür. Bu, Çağatayca'nın «şahıs» mânalı *kimārsā* ve «hiçbir şey» mânalı *nārsā* ve *nāmārsa* kelimelerinin kıyaslanmasıyla ileri gelmektedir (ki *kim+ārsā* ve *nā+ārsā* ve *nāmā+ārsā* [1] teşekküllü olan bunlarda iki had olarak görülen *ārsā* kelimesi, *ārmāk* [*i-mek*] mastarının şartı siygası *ār-sā* olup Osmanlıca *i-se* şartı siygasının muadilidir).

Eski Osmanlıca'da yine «şahıs, kimse» mânasındaki *kimesne* ondan da daha eski bir *kimsene* (*Div. Hakkîki* yaprak 239 : *کیمنه* [2] li bir sıra kafiye) = *kim-ise-ne* dendir. Mk. § 1232.

Eski Osmanlıca'daki «şey» mânasındaki *nesne* de şüphesiz *ne-ise-ne* dendir [2]. Mk. *Kitāb-el-İdrāk* s. 175 : *نانه* *nānsānā*, *nān-sā-nā* dendir. (Belki benzemsizlik, ayrımsızlık «dissimilation» la) § 324 de gösterilen mânada *neste* [3] de deniliyordu (bk. *Yorgaki Dandini*, s. 7).

Mk. *کیمنه* [4] *kimsene* söylenişli bir başka misal (Bibl. nat. yazmaları T.S. 9, yaprak 140 V°).

1228. Hemen de sık sık olmak üzere bu başlıkların mânası fiillerinden sonra getirilen (yine o fiil cinsinden) emir - iltizami («impératif - subjonctif» yani gaibe emir siygasıyla pekiştirilir [5].

Bu emir siygasının kullanılışı ile mütekellim olan zatın var olabilen bütün ihtimalleri kabullendiği veya *tasdiklediği* «concéde» daha açık olarak bildirilir (mk. § 1910 ve 1011).

Ml. : *برملت نه قدر متين نه قدر عبور اولورسه اولسون اسيرلرنه ياپيلان وحشتلري [6] تحمل ايدهمز*
bir millet ne kadar metin ne kadar sabūr ol-ur-sa ol-sun esir-ler-in-e yap-ıl-an vahşet-ler-i tahammül ed-e-me-z «quelque ferme, quelque patiente que soit une nation, elle ne saurait supporter les atrocités commises sur ses prisonniers»;

[1] *nāmārsā* kelimesi *nāmā-ārsā* aslından olduğu düşünüldüğü gibi, bunun «şey» ve «ne» demek olan (*nān =*) *nānğ* aslından olduğu da düşünülebilir. Şu halde *nān + ārsā* de (ne ise) mânasında olup belki (*nān*) deki *n* sonraları *m* ye çevrilmiş olacak. Nasıki eski *biz-ninğ* evvelâ *biz-inğ* ve sonra *biz-im* ve yine eski *ben-ninğ* de *ben-inğ* ve nihayet *ben-in* olmuş görünüyor. A.U.E

[2,2] Metinde harekeliştir A.U.E

[3] *nesne* nin *ne-ise-ne* şekli ve mânasından mı türemiş olduğu bizi düşündürüyor. A.U.E

[4] *neste* nin *nesne* kelimesine benzemsizlik yoluyla çevrilmiş olması mümkün olabilir ise de, bunun başka bir teşekküllü olabileceği de hatıra geliyor. A.U.E

[5] Müellifin ifadesine göre, gaibe emir siygası kendinden evvelki siygayı katılınca onu pekiştiriyor. Şu halde bunu çıkarırsak sadece pekiştirilmemiş âlelâde siyga kalacak. Halbuki iş öyle olmuyor. Kalan meselâ (olursa, edilirse) gibi siygalarda, bu mânayı yalnız başlarına vermek için (olun, edilsin) suretlerinde olmalı. Demek ki burada (olursa olsun, edilirse edilsin) suretindeki mürekkep siygalarda başlı başlarına bahis mevzuu olmalıdır. A.U.E

[6] (Tahammül etmek) fiili, (tahammül) kelimesinin Arapça'da kullanılışına göre mef'ulün bih *-isi* alabilir; fakat Türkçede, bu mef'ulün ileyh *-e* ile kullanılır: *vahşet-ler-e tahammül* denilir. A.U.E

bir cinūyet ne sūret-le nere-de ve ne maḫsad-La irtikāb ed-il-ir-se ed-il-sin bir cinūyet-dir «un crime de quelque façon, dans quelque endroit, dans quelque but qu'il soit commis, est toujours un crime».

Mk. şu hazır ifadeleri:

ne ol-ur-su ol-sun «quoi qu'il en soit, à toute force»;

her ne sūret-le ol-ur-su ol-sun «de quelque manière que ce soit».

Daha sarıh olan bu ifade tarzı, üzerinde durduğumuz bu yapılamama menşei hakkında daha iyi bir fikir edilmeye müsaidir. Bu tarz bir iltizami - inşâiye «subjonctif» siygasına dayanan meselâ «quel qu'il soit» teşekkülüne daha yakındır.

1229. *ne* «quoi», *ne kadar* «combien», *ve nasıl* «comment» ile başlayan cümleler aynı teşkil ile bir *kıyaslama* «comparaison» fikri bildirebilir. O zaman bu kavram, kelâm bünyesinin dayandığı genelleme «généralisation» kavramını öncelemiştir olur.

Fransızca'da şöyle muadilleri kullanılır: «le même que...», «de même que...» «autant que...».

Ml. : *bir sesin müsbetliği ile bir patırdı ara-sın-da-ki fark ne ise nisbaten bir çalış-ma ile nizam-sız bir fa"âliyet ara-sın-da-ki fark-da o-dur* «il y a entre un travail méthodique et une agitation désordonnée la même différence qu'entre un son musical et un simple bruit»;

geç-en sene nasıl çalış-dı-ñ i-se bu sene yine öyle çalış-ma-lı «il faut travailler cette année de la même façon que tu l'as fait l'année dernière». [1]

İHTAR. 1 — Bu türlü ifadelerde istifhamın, kıyaslama haddi hizmetini gören (farazi olsun olmasın) bir verinin üzerine dikkati çekmekten başka bir gayesi yok görünüyor (Mk. iki hükmün birbiri arasında kıyaslanmasındaki başka tarzlar, § 1444 ve aşağısı).

İHTAR. 2 — Bundan evvelki hendlerde mütalâa edilemlerin tipindeki istifhamlı cümlelerde şart siygası yerinde Çığatayca'da bazan ihbariye «indicatif» şekli kullanılır.

Ml. : *min san-ğa bağ-nı, her ni bile an-ğa dâhil-dür; satıb min ben sana bu bağı, her ne ile (ki) ona dâhildir (ona dahil olan her şey ile) [2] satdım A.U.E* «je t'ai vendu le jardin avec tout ce qui (her nî) est (= dür, ar-sü yerine) dedans» (NEVAİ, *Tar. Mul. Ac.* s. 96).

[1] *Bir bağlaç «conjonction» mahiyetinde olan (ve bir isim veya zamirden sonra gelen) bir ise «et pourtant...» «quant à...» kelimesi de vardır:*

— *sâhi-nî söyle-yor-sunuz; ben ise on-un için başka türlü düşün-üyor-du-m. Est-ce vrai? et pourtant moi j'y pensais autrement pour lui» ve hiç yokdan ise torlak yeğdir; korkulu rüya görmekten ise uyanık durmak yeğ-dir* gibi misâllerde görülen kıyaslama ise leri de var. A.U.E.

[2] Bu Çığatayca cümlede *bile* kelimesinden sonra hazf ve takdir edilmiş bir *ki* bağlacı vardır ki, bu takdirde *ki anğa dâhildir* kısmı, mutarıza bir cümle hükmünde olup kendinden evvel gelen *her ne* kısmının sıfatı rolündedir. Böyle olunca da cümledeki *dür* kelimesinin *ise* kelimesi yerinde kullanıldığını düşünmek doğru olursa gerek. A.U.E.

B. ŞAHISSIZ BİR SONLAMI OLAN BAĞLAŞIK ŞART CÜMLELERİ.

1230. Başlamla ifade edilen faraziyenin kendisi, sonlama yüklet (müsnedünileyh, fail) olabilir. Bu takdirde fail şahıssız bir cümle halinde görünür.

(Bunun Fransızca'da kelime kelime karşılığını elde etmek için sonlamın fiiline «ceci», «cela», «cette chose» gibi belirsiz bir fail ilâve etmek ister) [Mk. § 1188].

Ml.: (اولورمی) برابر کیتسهک اولازی *berāber git-se-k ol-ma-z-mı?* (veya: *ol-ur-mu?*) «si nous (y) allons ensemble, (cela) ne se peut-il pas (ou, se peut-il?)», «ne pourrions-nous pas (y) aller ensemble?»;

اولاز گ'el-se-ñ fenā ol-ma-z «si tu viens, (cela) ne fera pas de mal»;

بونا نه قدر اعتراض اولنسه یری واردر *bun-a ne kadar itiraz ol-un-sa ger-i var-dir* «on ne saurait trop s'y opposer» (mot à mot: «combien qu'on s'y oppose, il y a lieu»);

بونی آلسق اولادر (احرار) *bun-u al-sa-k evlā-dir (ahrā-dir)* «si nous prenons ceci, (cela) vaut mieux», «il vaut mieux prendre ceci»;

بو آتیرک استمهالندن تونی اولنسه مزادر *bu ta'bir-iñ istimāl-ın-den tevakkü ol-un-sa sezā-dir* «il est opportun de s'abstenir de l'emploi de cette expression». Yine mk. *yeg* يك ile bir misal § 1389 sonlarında.

1231. Çok kullanılmakla olan ve git gide bir olabirlik «probalité» veya zuhurat kabilinden meydana çıkarıverirlik «éventualité» fikrini ifade eden «devoir être» gibi hakiki bir mürekkep fiil mahiyetini almış bulunan اولسه gerek [1] ifadesini de asıl bu takımdan olan tabirlere bağlamak gerektir.

[1] *g'erek* (şark lehçelerinde: *kerek*, *käräk*) kelimesi, Türk dillerinde: lüzumlu, lüzum «nécessaire, nécessité» mânâsındadır. Mk. *biz-üm ne-müz-e g'erek* (A.U.E) «que nous importe» (*Rouen*, n° 1493 yazmaları, yaprak 22; bk. § 321) — Bağlaşık olarak kullanılan *g'erek* için bk. § 977; alem (isim) olduğu zaman *g'erek* kelimesi mülkiyet (izafet) lâhikasını alabilir: *men-iñ gereğ-in-de* «pour moi». Osmanlıca'da ancak sıfat olarak kullanılır ve mülkiyet (izafet) zamiri diye sadece belirsiz irca alâmetini alabilir (Mk. § 234).

Öyle görünüyor ki, bu kelime Orkhon kitabelerinde bulunan... *kärgäk boł* — ölmek «mourir» ifadesine yaklaştırılrsa yeri var (*g'erek* teki ikinci *g* nin kayboluşu için mk. [Koman, Çağatay, Uygurca'da] «zahmetli iş, zühmet» mânâsındaki *ämgäk* > [Osmanlıca'da] *emek*).

Bu yaklaştırmaya *Risāle-i Birgevi* (s. 47) de bir müslüman ağzında yersiz sayılacak kâfirce «païen» sözlere telmih olarak söylenen şu sözler de cevaz verdiriyor:

بیر کیتسه اوغلی اولان کیتسه یه تکرییه سنک اوغلاک کیرک اولدی دیسه کافر اولور *bir kimse oğl-u öl-en kimse-ye: Tañrı-ya sen-iñ oğl-uñ g'erek ol-du di-se k'üfir ol-ur* (A.U.E) «si quelqu'un dit à une personne qui a perdu son fils: «Dieu a eu besoin de ton fils» (ton fils est devenu nécessaire à Dieu), il parle comme un kâfir».

Bununla beraber *kärgäk* kelimesi için bk. THOMSEN, *Turcica*, s. 49 dan 51. J.D.

Fikrimizce müellif bu kelimeye Thomsen ile beraber yanıtıyor: ikisi de «gerek» mânâsına olan *kärgäk* ile «gürleyici, gürlemiş» mânâsına olan *kürgäk* kelimesini birbirine

Ml.: *öyle ol-sa gerek* «(cela) doit être ainsi» mot à mot: «si (cela) est ainsi, (ce fait) est nécessaire».

Bu kavramın daha başka iki türlüyle bağlılığı vardır :

1° İstikbal kavramı. Mk. § 636 mk. Fransızca'da «il doit partir demain» sureti. Bu yolda ifade etme tarzı yeni ve eski Osmanlıca'da müsterektir.

Ml. : *Amerik-niñ nefice-i ahvâl-i in-sâ'. Allah bun-dan soñra zikr ol-an-sa g'erek-dir* (A.U.E) «nous exposerons plus loin, s'il plaît à Dieu, les affaires d'Amérique» *Cevdet Paşa tarihi*, I, 208.

(امرافیل صورتدن) بر برك آواز چيقسه كركدر ايشيدلر چله اولسه كركدر ايكي كره صور اورسه كركدر اولنده چله چالولر اولسه كركدر قيامت قوپوب فرق ييل بو عالم ايصصر ياتسه كركدر اذن (Israfil) حقه تعالی امرافیلی دیرلوب بر دنخی صور اورسه كركدر چله اولولر دیرسه كركدر *sūr-un-dan) bir berk[1] āvāz çık-sa g'erek-dir işid-en-ler cümle öl-se g'erek-dir iki k'erre sūr ūr-se g'erek-dir evvel-in-de cümle canlı-lar öl-se g'erek-dir kıyāmet kop-ub kırk yıl bu 'ālem is-sız yat-sa g'erek-dir an-dan soñra Hük T'ū'ālā Israfil-i dir-il-düb bir daha sūr ūr-se g'erek-dir cümle ölü-ler dir-il-se g'erek-dir* (A.U.E) «Un son puissant sortira (de la trompe de l'ange Israfil). Ceux qui l'entendront trépasseront (öl-se g'erek-dir). Il soufflera (ūr-se g'erek-dir) deux fois dans la trompe. Au premier coup tout ce qui est d'une âme mourra. La fin du monde viendra et l'univers demeurera désert 40 ans. Ensuite Allah rendra la vie à Israfil. Il soufflera encore une fois et tous les morts ressusciteront. (Ris. B. 11; mk. bir alay daha başka misaller. Aynı yer 18 ve 19).

2° Mecburiyet «obligation», lüzum «nécessité» mânası. Mk. § 635 sonları ve 640. Eski Osmanlıca'da bâlâ kullanılmakta bulunmuş olan da bu ilk mefhum idi.

Ml. : *leşker dev-sir-ib var-sâ g'erek i-di yine karar id-ib otar-ıdu* (A.U.E) «il aurait du lever des troupes (asker

[1] Metinde arap harfli karşılığı harekelidir. A.U.E

karıştırıyor ki, bunların Orhon yazıtlarındaki yazılışlarının aynı olması buna sebep olmuş görünüyor. Ancak bu kelimeleri yerine ve mânasına göre *kürgäk* veya *kürgäk* okumak gerektiği; ve nitekim bahsi geçen mürekkep fiil: *kürgäk bol-mak* (yani gürlenmiş olmak, ölmüş olmak) olsa gerek. Lehçemizde *gür-le-mek* mezara girmek, ölmek; mk. Farsça'da *gūr* da (kabir, mezar). Ykl. D.L.T, III, 203 *kül-i-mäk* = mezara koymak, gömmek.

Inscr. de l'Orkhon, IE 4:

: | * J > J : 7 E T 7 : J > T H N

S' M L O B K Ä B R Ü K Ä D N İ Z Ö

olmuş

gürlenmiş

kendiliğinden

Inscr. de l'Orkhon, IN 10:

: [M > J : 7 E T 7 : H E T K U Y N 7 U * H T

IOLOB K Ä B R Ü K N' B İ T L Ö K M' N İ

(A.U.E) oldu

gürlenmiş

Tigin

Göl

kardeşim